

تاریخچه خاندان خطیبی های زنجان

یکی از خاندان‌های دیرین زنجان طایفه خطیبی‌ها هستند. بر اساس اسناد و مدارک موجود، نسل خطیبی‌ها از تیره خالدیان قریش که از بدو ورود اسلام وارد ایران شده‌اند و قرن‌های متمادی موطن اصلی آن‌ها شهرهای نیشابور، مرو و شیراز بوده و از اوایل قرن پنجم به منطقه قزوین و زنجان نقل مکان می‌کنند که در قرن هفتم از این خاندان صدرالدین احمد ابن عبدالرزاق معروف به صدر جهان که چهار سال صدراعظم ایلخانیان بود و همچنین قطب الدین احمد ابن عبدالرزاق معروف به قطب جهان که قاضی القضاة ممالک اسلامی بود برخاسته‌اند، که پس از تغییر و تحولات اجتماعی و سیاسی باز هم از این سلسله فردی به نام میرزا عبدالحسین ملا باشی که در زمان شاه طهماسب دوم ۱۱۴۸-۱۱۳۵ آخرین ملاباشی شاهان صفوی بود و در سال ۱۱۴۸ هـ ق در دشت مغان به امر نادر به علت اعتراض به اصلاحات مذهبی

نادر و همچنین تغییر سلطنت از صفویه به افشاریه به دستور نادر شاه کشته شد و مرحوم آغا بزرگ تهرانی در طبقات اعلام شیعه او را جزو شهدای قرن ۱۲ هجری ذکر کرده است. پس از شهادت عبدالحسین ملاباشی به لحاظ اختناق موجود در زمان نادر، فرزندان ملاباشی مجدداً از اصفهان به موطن اصلی خود منطقه زنجان بازگشتند

اولین فرد از اولاد میرزا عبدالحسین ملاباشی که به زنجان آمده فردی به نام حاج میرزا عرب بوده که ابتدا ساکن سلطانیه شده، سپس فرزندان او به زنجان نقل مکان می‌کنند و محل استقرار اولیه آنان در محله نصرالله خان در قسمت شمال شرقی مسجد و مدرسه نصرالله خان بوده که در حال حاضر قسمتی از آن در خیابان فعلی زینبیه واقع شده است.

حاج میرزا عرب فرزندی به نام حاج جلال داشته که روستای دهجلال خدابنده چون سهم الارث ایشان بوده، روستای جدید التأسیس به نام او نامگذاری می‌شود؛ چون حاج میرزا

عرب تعدادی از روستاهای سلطانیه و خدابنده را خریداری کرده بود.

حاج میرزا عرب قبل از کوچ به زنجان به تجارت اشتغال داشته و در مسیر اصفهان به آسیای صغیر تجارت می‌نموده. حاج جلال نیز فرزندی داشته به نام حاج میرزا که در اسناد و نامه‌های موجود آن زمان به حاج میرزای زنجانی معروف بوده و حتما او نیز برادرانی داشته که در حال حاضر از آن‌ها اطلاعی در دست نیست.

حاج میرزای زنجانی که دارای پنج پسر به نام‌های حاج عبدالحسین، میرزا ابراهیم خان مظفر الدوله، حاج زین العابدین، حاج مهدیقلی و رضاقلی که هر کدام از این فرزندان در حال حاضر نیز در زنجان صاحب نسل می‌باشند و در حال حاضر نوادگان حاج عبدالحسین و حاج مهدیقلی مرحوم دارای نام خانوادگی خطیبی و فرزندان میرزا ابراهیم خان مظفر الدوله با نام خانوادگی مظفری و نوادگان رضاقلی مرحوم دارای نام خانوادگی خطیب لو هستند؛ ولی بر اساس نقل قول‌های

متعدد، این خانواده قبل از انتخاب نام خانوادگی رسمی در سال ۱۳۰۴ هجری قمری عنوان خطیبی را داشته‌اند. علت این بوده که از نسل صدر جهان، قطب جهان و صدر الصدور که در فصاحت و بلاغت سر آمد بودند و اغلب خطبه خوان و مجالس درس و بحث آن‌ها رونق داشته است. بخصوص شخصیت میرزا عبدالحسین ملاباشی که ملاباشی صفویه بوده و بالاترین مقام روحانی صفویه بوده‌اند قطعاً تأثیر گذار بوده است. (خطیبی، ۱۳۹۰: ۷۹)

حاج عبدالحسین تاجر زنجانی:

شخصیت اصلی سند، حاج عبدالحسین تاجر زنجانی است که ایشان حدود سال‌های ۱۲۱۵ ه. ق در زنجان متولد شده و در زمان خود بزرگ خاندان خطیبی بوده است. شغل اصلی اش تجارت و همواره با اصفهان مراوده داشته و از قبل این تجارت و ارثیه‌ای که از پدرش داشته در زنجان یکی از رجال و اعیان طراز اول شهر محسوب می‌شد. در مجموع ایشان

با توجه به موقعیت خود خادم به دین و ملت بوده و همواره در کارهای عام المنفعه پیشقدم بوده است. بر اساس اسناد و مدارک موجود، ایشان بانی و باعث اصلی آمدن و ماندن آخوند ملا علی قارپوز آبادی به زنجان بوده و سرمایه اصلی ساخت مسجد و مدرسه چهل ستون را ایشان تقبل نموده است و یکی از دختران آخوند را نیز به نام ام سلمه خانم برای پسرش حاج عبدالرسول تزویج می نماید. آخوند در قسمت آخر وصیت نامه خود درباره حاج عبدالحسین آورده است (اولاد خود را وصیت می کنم که به سلوک با یکدیگر و هر بزرگی کوچک خود را مراعات کند و هر کوچکی حرمت بزرگ را نگه دارد و همه را سپردم به خداوند رحمان و بعد از فضل او عالیشان المکرم المخدوم المحترم حاج عبدالحسین را وصیت می کنم که به قسمی که با من بود با ایشان هم باشند؛ زیرا که ایشان بانی و باعث ماندن من در ولایت زنجان شدند. در خاطرات و بعضی از سفرنامه های

دوره قاجار از حاج عبدالحسین به عنوان رجال و اعیان زنجان نامبرده شده است. سرانجام وی بعد از حدود ۸۵ سال عمر با برکت در سال ۱۳۰۰ قمری دعوت حق را لیک گفته و در محل قبرستان قدیمی شهر که در نزدیکی مقبره مجتهدی ها بود دفن می شود (اکثر بزرگان خاندان خطیبی هم عصر حاج عبدالحسین در آنجا مدفون هستند). بعد از متروکه شدن قبرستان در آن محل توسط دانش آموزان دختر در اوایل حکومت پهلوی درختکاری شده و به نام قیزلارباغی (باغ دختران) معروف می شود. در روزنامه سفر آذربایجان که دافع الغرور نام گذاری شده، توسط عبدالعلی ادیب الملک برادر محمد حسن خان اعتمادالسلطنه در سال ۱۲۷۵ هـ. ق نکات جالبی در خصوص شهرستان زنجان نگاشته شده که در قسمتی از آن به معرفی معارف و رجال شهر در سال مزبور پرداخته است که عیناً نقل می شود. معارف و اعیان شهر عبارتند از: میرزا ابراهیم خان سرتیپ که نصف املاک خمسه

مال اوست، حاج شیخعلی تاجر، آقا کلبعلی، آقا نادعلی تاجر، حاجی عباسعلی، حاجی ابراهیم تاجر، حاجی اسدالله، آقا عبدالحسین، حاجی مهدی قلی، امیر اصلان خان برادر حسینقلی خان، آقا محمد تاجر، حاج ابوطالب، حسینقلی خان نواده ذوالفقار خان. ادیب الملک که از ۱۴ نفر به عنوان اعیان و رجال شهر نام برده، چهار نفر آن‌ها از خاندان خطیبی بوده است:

۱. میرزا ابراهیم خان سرتیپ که فرمانده افواج خمسه بوده و در زمان ناصرالدین شاه به مظفر الدوله ملقب گردید؛

۲. حاجی عباسعلی برادر زاده حاج عبدالحسین نیز از تاجران معروف زنجان بوده؛

۳. حاج مهدیقلی نیز برادر حاج عبدالحسین بوده است. (همان: ۱۰۲)

مشخصات وقف نامه شماره ۱:

این سند در اندازه ۴۱×۲۶ سانتی متر در ۲۳ سطر با قلم نستعلیق به رنگ مشکی و قرمز نوشته شده است. در این

سند وقف یک دانگ از روستای قیاسیه را وقف بر تعزیه سیدالشهدا و کمک به طلاب علوم دینی نموده و تولیت آن را به آخوند ملا علی قارپوزآبادی داده است.

وقف نامه یک دانگ قریه قیاسیه صرف تعزیه سیدالشهدا

بازخوانی وقف نامه شماره ۱:

۱. هو الله تعالی شأنه

۲. سواد وقفنامه چه یک دانگ از قریه قیاسیه که از منافع نصفی به تعزیه سیدالشهدا و نصفی به طلاب علوم دینی صرف شود از حاجی

۳. عبدالحسین وصایه از برادرش حاجی بسم الله الرحمن الرحیم رضا قلی مرحوم که معمول به اینست تا حال که سنه ۱۲۰۹

۴. بعد الحمد و الصلوه در حال تحریر که بیست و پنجم شهر ربیع الاول است هزار

۵. و دویست و هشتاد هجری است علی هاجرهاالاف التحیه و الثناء سنه ۱۲۸۰ عایشان زبده الامائل و الاقران

۶. سنی القدر و الشأن آقاعبدالحسین

خلف رضوان مکان الحاج میرزاوصایه
ثابته

۷. از جانب برادر مرحوم مبرور خود
حاجی رضا قلی وقف موبد شرعی و
حبس مخلد اسلامی نمود

۸. مساحت یک دانگ از جمله شش
دانگ قریه قیاسیه را با کافه لوازمات و
ضمایمات و توابعات

۹. من الاراضی المائیه و الدیمیه
و التلال و الجبال والعیون و الانهار و

الدهکده و المرابض و المراتع و المعالف
۱۰. و المزارع المستقله التابعه بای

اسم کانت سواء رقم ام لم یرقم بدون
الاستثناء و من حیث الحدود

۱۱. بینهما معلوم و مشخص است
نصفی به تعزیه داری مظلوم آل عبا و
خامس من اهل الکساء

۱۲. جناب سیدالشهدا روحانفاده و
نصفی به طلاب علوم دینیه و صیغه
وقف به نحو مزبور جاری

۱۳. شده یک دانگ وقف بر این
دو فقره شده نیم دانگ وقف جناب
سیدالشهدا روح العالمین

۱۴. له الفد و نیم دانگ را وقف بر

طلاب علوم دینیه کرده و تولیت او را
مفوض و مرجوع

۱۵. کرد به جناب شریعت مدار
قدوه الفقهاء واجل العلماء و الفضلاء
العالم الربانی و الفاضل الصمدلی

۱۶. الفقیه النشیه مجتهد العصر و
الربانی الاخوندملاعلی سلمه الله تعالی
مادام گونه خیال دام الله تعالی بقائه و
بعد از آن

۱۷. جناب مستطاب هر کس را
وصی قرار بدهد و وصی خود را ایضا
در وصیت دیگری قرار فرماید

۱۸. که وصی بعد از خود و وصی
تعیین نماید الی انقراض العالم اوصیاء اتیه
متولی می باشند خدانکرده اوصیا منقرض
۱۹. شوند با اعلم علمای بلاد ایران
و کربلا و نجف اشرف است خدانکرده
بعد الانقراض با عدل

۲۰. اهل زنجان است و عالیشان آقا
عبدالحسین این وقف را حسب الوصیه
از اخ مرحوم

۲۱. مزبور خود کرده با اذن سرکار
شریعت مدار آخوند معظم الیه سلمه
الله تعالی چنانکه سایر وصایای

۲۲. مقررہ مرحوم مسطور را به اذن و اطلاع سرکار ایشان کرده وقف صحیحاً و شرعياً
۲۳. فمّن بدلہ بعد ما سمعہ فانما اثمہ علی الذین بیدلونه و کان ذلک فی بیست و پنجم شهر ربیع المولود سنہ ۱۲۸۰.

هامش

× بسم الله الرحمن الرحيم نستعين
فاوصله الاصيل سيان في ۴ شهر شعبان
سنه ۱۲۸۹ مهر مربع شکل با قلم ثلث،
ورفعناه مکاناً علیاً

× ذاواصله سبان، مهر بیضی شکل با
قلم نستعلیق، یوسف ایها الصدیق
× ذاواصله سبان، مهر مربع شکل با
قلم ثلث، اسمعیل
× حاجی ابوالحسن کاوندی، مهر
بیضی شکل با قلم نستعلیق، یا ابوالحسن
× حاجی محمد علی زنجانی، مهر
مربع شکل با قلم نسخ، العبد المذنب
محمد علی.

وقف نامه شماره ۲:

این سند در اندازه ۴۱×۲۶ سانتی متر
در ۲۸ سطر با قلم نستعلیق به رنگ

مشکی و قرمز نوشته شده است. در
این سند حاج عبدالحسین تاجر زنجانی
وقف ۱۲۰ جلد کتاب خطی را به وصایه
از جانب برادر مرحومش حاج رضا
قلی وقف مسجد چهل ستون زنجان
نموده و تولیت آن را به آخوند ملا علی
قاریوزآبادی می دهد به شرط این که
کتب وقف شده از زنجان خارج نشود.
سند وقف ۱۲۰ جلد کتاب خطی به

مسجد چهل ستون زنجان

بازخوانی وقف نامه شماره ۲:

۱. هو الله تعالی شأنه
۲. سواد وقفنامه چه کتب موقوفه
خیرالحاج الحاج عبدالحسین وصایه از
حاج رضاقلی که از
۳. ثلث وی ابتیاع نموده بر قابلین
انتفاع از آنها و عمل به وقفیت نیز شده
سنه ۱۲۰۹ (۱۲۹۰)
۴. بسم الله الذی هو السميع البصیر و
الوقف علی الضمائر و السرائر و الصلوه
و السلام
۵. علی سید الانبیاء و المرسلین محمد
وآله الطیبین الطاهرین المعصومین عن
الکبار و الصغائر بعد الحمد

۶. و الصلوه منظور از انتظام و آرایش این سطور شرعیه و مقصود از ارتسام و نگارش این کلمات
۷. مرضیه آنکه توفیقات و افره ربانی و تأییدات منتطافره جناب اقدس سبحانی شامل حال
۸. خیر مآل عالیشان سعادت و صلاحیت عمده الامثال و الاقران آقاعبدالحسین حفظه الله تعالى
۹. ابن رضوان معان حاجی میرزا طاب ثراه زنجانى که وصی ثابت الوصایه برادر مبرورو مرحوم خود حاجی رضا قلی
۱۰. می بود علی حسب الوصیه از ثلث مال مرحوم مرقوم صورت تفضیل کتب موقوفه از قرار تفضیل ذیل
۱۱. شرح قاموس دو جلد، منهاج العارفين جلد، حق الیقین سه جلد، شرح لمعه سه جلد، فصول سه جلد، حاشیه شیخ محمد تقی سه جلد، رجال ابوعلی جلد،
۱۲. معالم الاصول دو جلد، جواهر الکلام شش جلد، احقاق الحق دو جلد، قوانین چاپ سه جلد، مطول
- سه جلد، ضوابط دو جلد، مستند الشیعه دونسخه چهار جلد
۱۳. صحاح اللغه دو جلد، شرح تحریر قوشجی دو جلد، شوارق دو جلد، ذکری دو جلد، شرح صحیفه دو جلد، جامع الشواهد سه جلد، مناہج الاصول دو جلد، تفسیر بیضاوی دو جلد
۱۴. جامع المصالحه دو نسخه چهار جلد، شرح ارشاد اردبیلی دو جلد، مسالک دو جلد، سماء العالم جلد، مقتدر البحار جلد، دیوان امیر دو جلد، ترجمه نهج البلاغه دو جلد، تفسیر صافی جلد
۱۵. کشف الشام دونسخه چهار جلد، انوار الغانیه جلد، وسائل تمام سه جلد، مبسوط دو جلد، سرائر دو جلد، شرح کبیر سه جلد، شرح سید علیخان کبیر جلد، اجتماع شیخ طبرسی جلد
۱۶. عیون اخبار الرضا دو جلد، مدارک جلد، تذکره علاقه دو جلد، شرایع چهار جلد، قواعد شهید اول رحمه اله جلد، عواید حاجی ملا احمد، لوء لوء البحرین جلد، فقه الرضا
۱۷. معتبر دو جلد، غرر و درر دو جلد، تصریح دو جلد، مغنی الیل دو جلد،

شرح رضی دو جلد، منظومه بحر العلوم
دو جلد، زمایه ابن اسیر دو جلد، معراج
السعاده جلد

۱۸. حرره القلوب جلد، ابواب الحسان
جلد، جامع المقدمات جلد، ملابوماتعلی
جلد، حیوه القلوب جلد دویم جلدی،
عده الراعی سیوطی جلدی، مجمع

البحرین چهار جلد، تفسیر صافی جلد
۱۹. کتب مفصله مسطوره در فوق
راگرفته بر کافه مومنین و مسلمین از
ذکور و اناث و کبیر و صغیر از علماء
و طلاب

۲۰. و غیره کسانی که قابلیت انتفاع
از مطالعه و ملاحظه آن‌ها داشته باشند
وقف موبد نمود و تولیت آنها را

۲۱. به جناب علاقه العلماء و
المجتهدین افضل الفضلاء و المحققین
قبله الانام و حجه الاسلام و المسلمین

۲۲. سرکار شریعتمدار آخوندملا
علی مجتهد سلمه الله تعالی ان شاء الله
مفوض نمود بعداز وفات ایشان اطیال

۲۳. عمره ان شاء الله تعالی با ولد
اکبر ایشان از ذکور و هکذا ما تناسلوا و
تعاقبوا و علی تقدیر الانقراض

۲۴. خدای نخواستہ باعلم مجتهدین
ایران و نجف اشرف و کربلای معلی
الی ان یرث الله

۲۵. الارض و در ضمن العقد شرط
شده که از بلده زنجان بیرون نبرند مگر
به اذن متولی به هر جا که صلاح داند
و احدی

۲۶. در زنجان و جای دیگر زیاده
ازشش ماه نگاه ندارند مگر به اذن جدید
از سال کار متولی و ثواب بی حساب

۲۷. آن را بروح پرفتوح موصی
مزبور و اگذار نمود و صیغه وقف به
قرار مسطور جریان یافت و بعداز قبض
و اقباض

۲۸. عمد به مقتضای وقف گردید
و کان تحریر ذالک فی شهر جمادی
الاولی من شهر المنتظم سنه ۱۲۸۰

هامش:

× بسم الله الرحمن الرحيم نستعين
فاواصله الاصيل سيان في ۴ شهر شعبان
سنه ۱۲۸۹ مهر مربع شکل با قلم ثلث،
ورفعناه مکاناعلیا

× ذواصله سبان، مهر بیضی شکل با
قلم نستعلیق، یوسف ایها الصدیق

× ذواصله سبان، مهر مربع شکل با قلم ثلث، اسمعیل
 × حاجی ابوالحسن کاوندی، مهر بیضی شکل با قلم نستعلیق، یا ابوالحسن
 × حاجی محمد علی زنجانى، مهر مربع شکل با قلم نسخ، العبد المذنب محمد علی
جدول مهرهای وقف نامه شماره ۲ و ۱: سجع مهرها در هر دو وقف نامه یکی است

ردیف	تصویر مهر	سجع مهر
۱		ورفعناه مکانا علیا (مهر آخوند ملا علی قارپوزآبادی)
۲		یوسف ایهاالصدیق
۳		/// اسمعیل
۴		یا ابوالحسن
۵		العبد المذنب محمد علی

واژه نامه دو سند وقف نامه:

۱. قریه قیاسیه: روستایی از توابع شهر سلطانیه زنجان
۲. حاجی رضاقلی: برادر حاج عبدالحسین تاجر زنجانى
۳. حاج عبدالحسین: واقف
۴. آخوند ملا علی قارپوزآبادی: ایشان مرجع تقلید و روحانی با نفوذ زنجان در دوره مشروطه بودند.

پی نوشت

۱. کارشناس ارشد باستان شناسی گرایش اسلامی؛ کارشناس کتیبه‌ها و متون اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان زنجان